

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

CIGÁNYÖSSZEÍRÁSOK STATISZTIKAI ELEMZÉSE AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓBAN

HAZAG ÁDÁM

A cigányság magyarországi megjelenésével kapcsolatban eltérő álláspontokat találhatunk a szakirodalomban. A 13. és 14. századból származó történeti források, illetve azon feltételezések, amelyek a cigány népcsoport hazánkban nagy számban való megjelenését feltételezik, véleményem szerint nem megalapozottak. A 14. században több környező országból ismerünk olyan forrásokat, amelyek a cigányság biztos jelenlétéről tanúskodnak,¹ ám Magyarországon ilyen jellegű források ebben az időben nem keletkeztek. Ami mégis ellentmond a fenti állításoknak azok az e korból származó település- illetve tulajdonnevek. E korszakban találkozhatunk már például Egyházas-Czigány nevű településsel (1377), melyről a későbbiekben azt tartották, hogy cigány lakosság alapította és kizárólag csak cigányok lakták, a település jelentőségét az is mutatja, hogy templommal is rendelkezett.² Azon biztos források alapján viszont, melyek a későbbiekben beszámolnak a cigányság életviteléről és szokásairól, nehezen feltételezhető egy letelepedett, egységes települést alkotó cigányközösség megléte. Ettől eltekintve nem kizárható, hogy kisebb csoportok már ebben az időben is megjelennek hazánkban, de nagyobb számban, mely felkelthette volna az ország tisztviselőinek, városi vezetőinek figyelmét nem képviseltek.

Az első biztos említés az új népcsoport magyarországi megjelenéséről a 15. századból származik, ekkor több városi iratban tesznek róluk említést. Brassó városának 1416. évi számadáskönyvében található azon bejegyzést, mely szerint ez évben a város élelemmel és pénzzel látta el „az egyiptomi Erasmus urat és 120 kísérijét”.³ A cigányság ez időben való betelepülésének bizonyítéka, hogy ez időt követően egyre szaporodnak a népcsoporttal kapcsolatos források. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy nagyon rövid idő alatt már nem csak Magyarországon emlékeznek meg róluk, hanem nyugatra lévő országokban is, ahol a 15. századig szintén nem történik róluk említés. Feltűnő a hirtelen és igen gyors térhódítás, hiszen pár év leforgása alatt megjelenésükről számolnak be a német tartományok, Franciaország, sőt Spanyolország forrásai is. Ennek oka valószínűleg egy igen elmés és előre kitervelt „taktika” volt, amelynek használatát jól nyomon lehet követni az egyes országok történelmi forrásaiban.

Már a brassói városkönyv bejegyzésében láthatjuk, hogy az újonnan érkező népcsoport zarándokokként jelennek meg, akik a város jóhiszeműségére alapozva kapnak élelmet és pénzt.⁴ Ezt a lehetőséget meglövelve Garai Miklós nádor ajánlatára Zsigmond, magyar király és német-római császár 1417-ben menlevelet ad egy cigánycsoport számára, majd 1423-ban ugyanezt teszi László vajda és cigányai esetében is.⁵ Ezen kiváltságukat,

1 *Sir Fraeser Angus*, 2000. 62–64.

2 *Mezey B.*, (szerk.) 1986. 6–7.

3 *Mezey B.*, (szerk.) 1986. 7.

4 Itt jegyezném meg, hogy a cigánysággal kapcsolatban sokszor jelenik meg az egyiptomi eredet, sőt sok hagyományuk, meséjük szól arról, hogy Jézus keresztyéhez készült szöveget cigány kovácsok készítettek, ez készítették őket a vezeklésre.

5 *Gyergyói S.*, (I. köt.), 1990. 13.

szabad mozgásukat kihasználva vándoroltak tovább, egyre-másra menleveleikre hivatkoznak, melyekből egyre több kerül elő, a források bizonyossága szerint ezek nagy része már hamisított másolat.

Meg kell jegyezni, hogy mind a magyarországi, mind a nyugati forrásokban a cigányság megjelenésével kapcsolatosan kezdetben nem találunk negatív beszámolókat. Az érintett országok kezdetben jóindulattal és segítőkészen fordulnak feléjük,⁶ több város forrásaiban jelenik meg olyan bejegyzés, hogy élelemmel, pénzzel, ideiglenes pihenőhelyek biztosításával járulnak hozzá ahhoz, hogy a cigányság, mint menlevelek is bizonyítják, zarándoki kötelességüket teljesíthessék. Azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy egyes cigánycsoportok, másolják, illetve hamisítják a menleveleket, és egyre elszaporodó tolvajlásaik és csalásaik miatt a 15. század közepétől először elutasítóan, majd rendkívül agresszívan lépnek fel velük szemben.

Ebben az időszakban Magyarországról mint célországról nem beszélhetünk, egyértelműnek tűnik, hogy ekkor még csak mintegy átmeneti pihenőhelyként szolgál az ország, mely lehetőséget nyújt, hogy a kisebb-nagyobb cigány közösségek nyugati országokban telepedjenek le. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egyes csoportjaik nem telepedhettek meg hazánkban, ám ezen időszakban nemhogy negatív, hanem sokszor igencsak pozitív kicsengésű beszámolók maradtak fenn róluk.

1455-ben Hunyadi János engedélyével Barcsay Péter és Barcsay Tamás cigányokat telepít le karachi birtokán, melyet 1501-ben II. Ulászló király is megerősít. Mátyás király 1476-ban, majd 1487-ben ad ki privilégiumlevelet a sebesszéki cigányok részére, mindkét esetben a szebeni erődítésnél való munkálataikért és védelmében való esetleges részvételükért.⁷ II. Ulászló 1496-ban menlevéllel látja el Bolgár Tamás cigányvajdát és csapatát, akik a pécsi püspök számára készítettek puszkagolyókat és egyéb hadi szerszámokat.⁸

Több forrás árulkodik arról is, hogy a cigányok sokszor vállaltak el olyan szolgálatakat, melyek a népesség körében negatív felhanggal bírtak, ilyen volt a hóhér vagy a sintér foglalkozás, mely utóbbi felelt az elhullott állatok eltakarításáért és a település tisztán tartásáért is. Dózsa György megkínzását és halálát is cigány hóhérok munkájaként említik meg a feljegyzések,⁹ ezzel mintegy felmentve a nem cigány lakosságot a későbbiekben hőssé vált népvészér halálában való részvétel alól.

A nyugat-európai országoktól eltérően Magyarországon ebben a korszakban nem lépnek fel központilag a cigánysággal szemben, ennek több oka is lehetett. A 15–16. század fordulóján, a cigányság elterjedésével egy időben a nyugat-európai államok gazdasága hirtelen fellendülést mutatott, ezzel párhuzamosan megkezdődött a centralizált hatalom kiépítése. A polgárosodó társadalom nem tűrte meg az állandóan vándorló cigányság sajátos, életmódról és magántulajdonról való elképzeléseit. Intézkedéseikkel, ha megszüntetni nem is tudták a problémát, számukat sikerült annyira szabályozni,¹⁰ hogy a későbbiekben már nem jelentett kordában tartásuk annyi erőfeszítést, mint Közép- és Kelet-Európában. Magyarországon azonban a fenti folyamatok még vártak magukra, illetve a cigányság és a társadalom többi része között nem volt olyan nagy a szakadék, mint a nyugat-európai államok esetében.

6 Magyarország ahol menlevelet is szereznek.

7 Hegedűs S., 2000. 6–7.

8 Hegedűs S., 2000. 7.

9 Hegedűs S., 2000. 8.

10 Kitoloncolással, illetve azzal, hogy nem engedték belépni őket az országba.

A cigányság tömeges megjelenése a 16. században következett be, az egyre északabbra terjeszkedő Török Birodalom elől menekülve, vagy éppen velük együtt érkeztek csoportjaik Magyarországra. Ekkor vált a Magyar Királyság „csapdává” a cigányság számára, a nyugati országok már nem engedték be őket területeikre, ezért nagy részük mintegy megrekedt a Kárpát-medencében. A mohácsi vereség után három részre szakadt országban területenként eltérő módon élt a cigányság. A királyi Magyarország területén ebben az időben találkozunk először a cigányságot érintő városi rendeletekkel, illetve statútumokkal, melyek nem a teljes népességet érintették, hanem csak a városokat védték meg a vándorló csoportoktól. Sokszor találkozunk a cigánysággal, mint várak erősítésében részt vevő munkásokkal, ebben az időben keletkezik az első összeírás is, mely az ónodi várhoz tartozó cigányok neveit tartalmazza (1676 és 1681).

Az Erdélyi Fejedelemség területén találkozhatunk a legnagyobb számú cigány lakossággal, ennek kettős oka lehet, egyrészt kelet felől, ahol a cigányság szinte rabszolgasorban élt, igen nagy számban menekültek a fejedelemség területére, másfelől, ahogy a források is mutatják, itt fogadták el őket leginkább. Itt alakul ki és szilárdul meg a cigányság egyik hagyományosnak mondható, mégis speciális munkaterülete: az állam által irányított és felügyelt aranymosás. Erdélyben betöltött szerepüket jelzi, hogy Báthory Zsigmond három alkalommal is megerősítette a Mátyás király által kiadott privilégiumlevelet.

A hódoltsági területen élő cigányságról kevesebbet tudunk, de a fennmaradt fejadó-jegyzékekben található nevek itteni jelenlétükre utalnak. Legtöbben a szultáni hász-városokban éltek, legnagyobb számban a török által elfoglalt Budán. Itt a főleg kereskedelemmel foglalkozó cigányság száma olyan magas volt, hogy külön városrészt kaptak, mely egészen Buda visszafoglalásáig fennmaradt. Itt sem tapasztalhatjuk azonban tartós letelepedésüket, hisz feltűnően magas arányú a cigány családok cserélődése.¹¹ Az összeírásokból az is kiderül, hogy a cigány lakosság döntő része gyorsan alkalmazkodva áttér a mohamedán hitre, 1546-ban a Budán élő 56 cigány férfi háromnegyede keresztény, harminc év múlva számuk 90-re nő és szinte kivétel nélkül muszlimok.¹²

A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc leverése után, a betelepítések következtében újabb cigány csoportok érkeznek Magyarországra, ettől az időponttól beszélhetünk már a hatalom szervezett fellépéséről a cigánysággal szemben. III. Károly 1724-es pozsonyi rendeletével a cigányságot próbálta letelepedésre kényszeríteni. Rendeletének fő célja nem a társadalomba való beillesztésük volt, hanem az, hogy a birodalom örökös tartományait megvédje a vándorló csoportoktól. Elrendeli összeírásukat és a vándorlók összefogdosását, illetve esetükben arra kényszeríti őket, hogy földesurak alá adják magukat. A rendelet igen szigorú, sok esetben halálbüntetéssel sújtja mindazokat, akik nem tesznek eleget a rendeletben foglaltaknak. Ilyen összeírások maradtak fenn Nógrád megyéből, valamint egy 15 családot felölelő részlet a losonci járásból, mely tartalmazta azt is, hogy az érintettek melyik földesúr szolgálatába kívánnak állni.

A rendszeres és egységesebb cigány politika Mária Terézia uralkodásával veszi kezdetét, azonban első intézkedései még csak apja rendeleteit erősítik meg, melyben engedélyezi cigányok uradalmakon való letelepítését, valamint a kóborlók elűzését a földekről.¹³ Ezt követően szinte évente jelennek meg új rendeletek, ám ezek már az új

¹¹ Tóth P., 1994. 8.

¹² Fraeser Angus, *Sir*, 2000. 111.

¹³ Heiczinger J., 1978. 175–176.

szempontú cigánypolitikát képviselik. Az 1760-ban kelt rendelet kötelezi a hatóságokat már nem csak a cigányság letelepítésére, de az erkölcsös életre nevelésre, illetve a tudatlanságból való kiemelésükre is.¹⁴ Az 1761. december 10-én kelt rendelet döntően befolyásolja a cigányság életét, megerősítik az eddigi intézkedéseket, de egy sor új szabályozás is megjelenik.¹⁵ A cigányságot mesterségek gyakorlására szorítják, ezzel párhuzamosan kötelezik a céheket, hogy soraikba vegyék fel őket. Megtiltja a törvényhatóságok számára útlevelek kiadását részükre, ezzel akadályozva meg közlekedésüket az országon belül. A földesurak számára előírja, hogy a befogadott cigányok számára kötelesek házhelyet és földet biztosítani. A cigányság számára mégis talán az a rendelkezés jelentette a legnagyobb megrázkódtatást, mely eltiltotta tőlük a lovak tartását. A lótartás eltiltásának nyilvánvaló oka az volt, hogy ezzel is akadályozzák a gyors helyváltoztatást, valamint a lovakkal való kereskedést, melynek okán igencsak sok visszaélést, csalást követtek el. A legradikálisabb intézkedés azonban mégis a népcsoport nevének eltörlése és használatának büntetése volt. A cél bizonyára az lehetett, hogy a már igencsak negatív kicsengésű népvétet elvetve egy új, elfogadhatóbb hangzású névvel cserélje fel, azonban az „új magyar” és „új telepes” megnevezések sohasem terjedtek el. 1762-ben megerősíti eddigi intézkedéseit, kiegészítésként engedélyezi a cigányok besorozását a hadseregbe.¹⁶ Az asszimilációt szolgálta továbbá 1763. évi rendelete, melyben eltiltotta a cigányság „hagyományos” öltözködését,¹⁷ és ruházkozásban a jobbágyok viseletének követését írja elő, valamint megtiltja, hogy meztelenül járjanak.¹⁸ 1767-ben az eddigi intézkedések ellenőrzése érdekében Mária Terézia elrendeli a cigány lakosság összeírását, mely mellett eltörli a vajdai hivatalt, a törvénykezést a falubíró hatáskörébe rendeli, illetve a még vándorlók sátraiak, kunyhóinak lerombolását írja elő.¹⁹

Torna, Gömör illetve Szepes vármegye cigányösszeírásainak elemzése

A letelepedett cigányság összeírásának oka kézenfekvő, az összeírások voltak hivattak igazolni az új szemléletű politika érvényesülését, hatékonyságát, valamint ellenőrizte a rendeletek betartását. Ez elvezet az összeírások másik jelentős motivációjához is, amely a fejadó beszéde volt. Ilyen összeírások már az 1740-es években is készültek, de ezek csak a felnőtt férfiak, valamint fiúgyermekük adatait tartalmazzák. Ezek az összeírások a családi kereteket és pontosabb lélekszámot is megmutató 1768-as összeírásokkal összevetve adnak jó képet a cigányságról, ilyen munka készült Miskolc cigány lakosságával kapcsolatban.²⁰ Az összeírások elemzésekor azonban felmerülnek problémák, melyekért mindkét fél, azaz a cigányság és a hatóságok is részben felelőssé tehetőek. Egyfelől az összeírások csak a letelepedett cigány lakosságot érintették, a még mindig vándorló csoportokat nem írták össze, hiszen a rendelet értelmében erre nem is volt szükség. Másfelől az összeírások elkészítésének rendje igen szigorú volt, mindenhol ugyanazon kérdésekre

14 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 56.

15 Heiczinger J., 1978. 178–179.

16 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 60.

17 Tarka ruházatuk, főleg a nőknél igencsak hivalkodó volt.

18 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 501/f. XI. I. nr. 62. Valószínűleg főleg a gyermekekre vonatkozott.

19 Mezey B., (szerk.), 1986. 84–85.

20 Tóth P., 1993.

kellott válaszolniuk az ezzel megbízottaknak, illetve alanyaiknak, a hiányos összeírásokat azonban nem fogadták el, ezért az eljáró hatóságok sokszor saját „elképzeléseikkel” töltötték ki a hiányt. Természetesen a cigányságnak sem állt érdekében, hogy minden esetben valóságos adatokkal szolgáljanak. Mária Terézia rendeleteit látva, tudjuk, hogy minden letelepedett cigány lakosnak munkával kellett rendelkeznie, valamint állandó lakóhellyel, ezért nem lehetünk biztosak az általuk szolgáltatott adatok bizonyosságában. Az is előfordult, hogy egyes csoportok éppen az összeírás előtt menekülnek más vármegyékbe.²¹ Újabb problémát jelent az ekkor Magyarországra bevándorló oláh cigánycsoportok jelenléte, hiszen mint új népcsoport még nem tudott beilleszkedni a társadalomba. A vándorlók nagy részét ebben az időben valószínűleg ők alkották. A 18. század második felének forrásait tekintve úgy vélhetnénk, hogy a cigányság nagy része továbbra is vándorló életmódot folytatott, hiszen a feljegyzések elsősorban őket említik meg.

Az összeírások elemzésének célja kettős, egyfelől megközelítő képet kaphatunk a 18. század magyarországi cigányságának számarányáról az érintett területeken, másfelől, mivel az összeírások nem csak pusztá számadatokat tartalmaznak, egyéb fontos statisztikai adatok megállapításához is segítséget nyújtanak. Az országos szintű felmérés a rendelet szerint egységes, így a későbbiekben könnyebben feldolgozható volt. Az összeírásban szereplő kérdések sorrendben: a megkérdezett vezetékneve, keresztnéve, életkora, foglalkozása, vallása. Ezt követően jegyezték fel a családra vonatkozó adatokat, mint feleség vezeték- illetve keresztnéve, gyermekeik keresztnéve, külön fiúk és lányoké, életkoruk, valamint azt, hogy mely településen lettek összeírva. Az elemzést ebben a sorrendben tartom fontosnak elvégezni, szem előtt tartva egy már korábban Pest megyével kapcsolatos összeírás elemzésének módszereit.²² Azonban kisebb eltérések itt is mutatkoznak, hiszen például Szepes vármegye összeírásában megtalálhatjuk, azt is, hogy a megkérdezett család mely földesúr, vagy birtok szolgálatában áll. Negatív eltéréseket is tapasztalhatunk, szintén Szepes vármegye II. járásában nem jegyezték fel a felnőttek életkorát, míg gyermekeikét hiánytalanul megtalálhatjuk.

Az említett elemzés kitér az előforduló vezetéknevek férfiaknál és nőknél megjelenő gyakoriságára, melyből házassádra vonatkozóan von le érdekes következtetéseket. Az összeírások elemzésénél nem végeztem hasonló vizsgálatot, de a vezetéknevek egy-egy településen való gyakorisága rávilágít a cigányság hagyományos életmódjára. Ahogy mai példák is mutatják, a cigányok szerveződésének alapja a nagycsalád volt, ahol általában 2–3 generáció is együtt élt. Ez a nagycsalád a rokonsággal kiegészülve alkotott egy-egy akár több száz fős csoportot is, akik együtt vándoroltak. Érdekes lehet megvizsgálni azt, hogy mi maradt ebből a hagyományos nagycsaládi szerveződésből a letelepítések után. Ha egy-egy települést veszünk alapul megnézhetjük, hányféle vezetéknev fordul elő, ez alapján megállapítható, hogy az adott településen egy teljes nagycsalád telepedett-e le, vagy a cigány lakosság kisebb családi részekből tevődik-e össze. Az összeírások alapján nem mondhatjuk bizonyítottnak a településeken történő nagycsaládi megtelepedéseket, bár Gömör vármegyében Keszi településen élő négy családból három, illetve Alsó-Szuhában kizárólagosan öt családot számláló Szajkó család, valamint Torna vármegyében gyakran előforduló Ruszó, Ruszu családnév arra a következtetésre ad okot, hogy elmondhassuk, esetenként előfordulhatott egy-egy nagyobb rokoni közösség

²¹ Tóth P., 1994. 15.

²² Magyarországi cigányösszeírás a 18. században. 1992. 15–20.

egy helyre települése. A cigányság körében éppen úgy, mint ebben az időszakban más népcsoportoknál is jelentős volt az eredeti családnév elvesztése, illetve átalakulása. A cigányságnál is jól megfigyelhetők ezek a sajátosságok a vezetéknevek esetében. Sokszor láthatunk például foglalkozást jelölő neveket, mint Lakatos, Kolompár, Rézmíves, de negatív jelzőkkel is találkozhatunk, ilyen az Alsó Sajóban élő Tolvaj, a Kesziben élő Rongyos család, de olyan meghökkentő családnév is előfordul, mint a Lukovistyében található Halál család.

A keresztnévek vizsgálatával kapcsolatosan egyetlen érdekes momentumra bukkan-
tam, ez pedig az apa keresztnévének öröklődése a fiúgyermek körében. Sok családban a legidősebb fiúgyermek öröklő apja keresztnévét, de inkább jellemző, hogy csak a második, harmadik fiúgyermek. Ennek okára nem találtam magyarázatot, lehet valamilyen szokás, bár ilyenrel eddig nem találkoztam, esetleg a magas gyermekhalandóság miatt az elsőszülött megkapta ugyan apja keresztnévét, halála után már csak a soron következő fiúgyermek kaphatta meg azt.

A családi kapcsolatok feltérképezése is nehézségekbe ütközik, hiszen sok esetben nem hivatalos házasságokról van szó a cigányság esetében. A mai napig is élő hagyomány a cigányság körében a leányrablás, melynek sokszor nem része az egyházi, illetve hatósági eskü, a házasságot kizárólag a közösség szentesíti, ezeket a kapcsolatokat legtöbbször, ha gyermekük is volt, házasságnak minősítették. Másik probléma, hogy az összeírást végzők minden olyan férfit, aki külön háztartásban élt, külön családként jegyezték fel, attól függetlenül, mennyi idős.²³

Az összeírásokban megtalálhatjuk a családfő foglalkozását is, ennek elemzése ugyanakkor egy sor problémát vet fel. Mária Terézia rendeletei mint láthattuk hátrányosan érintették azokat a cigány családokat, ahol nem volt legalább egy munkával rendelkező személy, ezért érthető, hogy mindenképpen szerettek volna megnevezni valamilyen munkaterületet, melyben dolgoznak. Ez volt az érdeke az érintett településnek is, hisz szintén a rendelet kötelezte őket arra, hogy a cigány lakosságnak munkát adjanak, megélhetésüket biztosítsák. Ennek következménye az lett, hogy az összeírások adatai szerint egyes településeken kirívóan nagy számban találunk egyazon foglalkozást űző embereket. Bizonyosságot akkor nyerünk, amikor összehasonlítjuk egy-egy ilyen település egyazon szakmát folytató embereinek számát az összlakosság számával. Gömör vármegye esetében egy 1785-ből származó népszámlálási adatsor áll rendelkezésre, melynek alapján az összehasonlítás elvégezhető. Ennek bizonyítására leginkább a legelterjedtebb cigányság által űzött foglalkozás, a kovácmesterség ad lehetőséget. A kovácsolás egy adott felvásárló közösséget tud ellátni termékeivel, nem úgy, mint a például szintén hagyományos cigánymesterségnek számító zenélés. Ezek alapján több településen is kirívó számarányokat találunk, ilyen például Oláhpataka, Felső-Sajó vagy Szkáros, ahol 15–20 családra jut egy-egy kovács. Ha ezt kiegészítjük azzal, hogy valószínűleg az illető települések nem csak cigány kovácsokkal bírtak, akkor a számarány még kirívóbb. A foglalkozás felmérése egy másik problémát is felvet, mely talán megmagyarázhatja a fentieket. Szepes vármegye esetében egy járásban találkozhatunk új foglalkozási megnevezéssel, ez a *faber ferrarius*. Az előző elemzések alkalmával a *faber* megnevezést egyértelműen, mint kovácsot értékeltem, de ezen egy járásban található külön elnevezés az eredeti állás-

23 Ilyen példa akad Gömör vármegyében, ahol Alsó-Szuhán a 13 éves Váradi Georgiust külön jegezték fel.

pont átgondolására adott okot. A *faber* elnevezés sokszor szerepel az egyértelműen kovácsmesterséget űzők megnevezéseként, azonban a valóságban csak kemény anyagokat megmunkáló embert jelent,²⁴ míg a valóságban a fémfeldolgozó, megmunkáló szakembert egyértelműen a *faber ferrarius* jelzi. Ez alapján sajnos egyetlen járás kivételével nem tudjuk biztosan megmondani, hogy mennyien foglalkoztak kézművességgel²⁵ és mennyien ténylegesen kovácsolással, vagy ehhez a szakmához kötődő munkálatokkal.

Ezeket a problémákat szem előtt tartva mégis fontos, hogy foglalkozzunk az összeírásokban szereplő adatokkal, hiszen nem csak az derül ki belőlük, hogy melyek voltak a cigányság körében előnyben részesített foglalkozások, hanem arra is lehetőség nyílik, hogy áttekintsük, hogy hagyományos foglalkozási területeiket milyen más szakmák foglalták el. Láhattuk, hogy a rendelkezések értelmében sok hagyományos foglalkozás tiltottá vált, ilyenek a lótarás, a jóslás, koldulás, ezek helyére új foglalkozások kerültek, melyek már a letelepedett életmódhoz illettek.

Összehasonlító táblázat, foglalkozási megoszlások a három vármegyében

	Torna	Gömör	Szepes
Kézműves (faber)	55 fő – 57%	240 fő – 69%	125 fő – 73%
Kovács (faber ferrarius)			30 fő – 18%*
Lakatos	7 fő – 7%		
Borjúpásztor	2 fő – 2%	6 fő – 1%	
Napszámos	2 fő – 2%	3 fő	
Csordás	1 fő – 1%	2 fő	
Kereskedő	1 fő – 1%		
Lópásztor	1 fő – 1%	10 fő – 2%	
Rézműves		2 fő	
Pásztor		8 fő – 1%	
Muzsikus	28 fő – 28%	21 fő – 5%	9 fő – 5%
Libapásztor		1 fő	
Szolga		3 fő	
Marhapásztor		2 fő	
Asztalos		2 fő	
Ipari jellegű munkát végzők	62 fő – 64%	256 fő – 75%	155 fő – 91%
Mezőgazdasági jellegű munkát végzők	7 fő – 7%	38 fő – 11%	
Muzsikálásból élők	28 fő – 28%	32 fő – 8%	9 fő – 5%
Foglalkozása nem került feljegyzésre		30 fő – 8%	5 fő – 3%
Egyszerre több foglalkozást űznek		14 fő – 4%	1 fő

* Csak egyetlen járásban kerültek ily módon bejegyzésre.

²⁴ Kő, fém, fa, így lehet kőfaragó, kovács vagy asztalos, de a cigányság hagyományos foglalkozásai alapján drótos, teknővájó is.

²⁵ Faber

Ahogy a táblázatból is kitűnik, két hagyományosan cigány foglalkozás a legelterjedtebb. Elsőként a kézművességet említhetjük, melyről sajnálatos módon közelebbi meghatározást nem tudunk adni, hisz nem tudjuk, hogy a *faber* megnevezés valójában mit takar, de feltételezhetjük, hogy e meghatározás alá eshettek az asztalosok, drótosok, fazekasok, kőművesek, kosárfonók és természetesen a kovácsok is. Itt meg kell jegyezni, hogy a Mária Terézia által kiadott rendelet ellenére nem találtam nyomát annak, hogy bármelyik céhben cigány ember is helyett kapott volna, ezért inkább az valószínűsíthető, hogy ezeket a szakmákat egymás között átadva, a legalapvetőbb feladatokat végezve látták el. Ezt támasztják alá a források is, 1704-ben Czigány Palkó kapott pénz patkószögek veréséért, valamint más cigányok is, akik a városháza ajtajára csináltak sarokvasakat.²⁶ További adatokkal szolgál Miskolc város 1739-ben kelt árszabása, melyben a cigány kovácsok által készített árucikkek és azok árai kerültek feljegyzésre.²⁷ Az árszabásból kiderül, hogy a cigány kovácsok egyszerű, kiegészítő fémmunkákat végeztek, csoroszlyát, marokvasat, szögeket készítettek, illetve különbséget tettek a színvasból és „dirib-darab” vasból készült tárgyaik árai között.

Másodsorban a muzikusokat említhetjük, akik Torna vármegyében igen nagy számban vannak jelen. Mindkét foglalkozásnál elmondható, hogy olyan szakmákról van szó, amelyek egyáltalán nem feltételezik a letelepedett életmódot. Tudott, hogy a cigányfoglalkozások nagy részének szinte kötelező jellege volt az idényjellegű vándorlás, hiszen még a 20. század végén is ismertek voltak a faluról falura járó cigány drótosok, kovácsok, akik alkalmi lehetőséget keresve végezték munkájukat. A másik foglalkozási ág, a muzikálás pedig egyenesen megkövetelte a helyváltoztatást, hiszen általában nagyobb rendezvények és ünnepségek alkalmából hívtak cigányzenészeket a környező településekre.

Érdekes megnézni azt is, hogy milyen arányban találhatók a foglalkozások között mezőgazdasági, illetve ipari jellegű szakmák. Ha a táblázatra nézünk láthatjuk, hogy ott ipari jellegű foglalkozások szerepelnek döntő mértékben. Ennek oka a hagyományos cigány foglalkozási kör, melyben fontos szerepet játszottak e szakmák. Mezőgazdasággal életmódjuk miatt nemigen foglalkoztak, hiszen állandó helyváltoztatásuk nem tette ezt lehetővé. Ha megnézzük, hogy mégis milyen mezőgazdasági munkákat végeztek, azt láthatjuk, hogy leginkább pásztorkodással foglalkoztak, míg napszámosokat csak elvétve találunk köztük. Ennek oka az is lehetett, hogy a rendeletekkel ellentétben művelhető földet csak elvétve kaptak, ezért arra kényszerültek, hogy mások számára dolgozzanak a mezőgazdaságban.

Az összeírás adatait követve a második témakör a vallási megoszlás. Az ide vonatkozó adatok felvétele csak elvétve hiányos, ezért jó képet kaphatunk a cigányság vallási hovatartozásáról. A vallást érintő bejegyzéseknél látható, hogy a családfő vallását tekintették mérvadónak, ha voltak is eltérések, nem lehetett jellemző. Bódi Zsuzsa Pest megyét érintő elemzésében csak egyetlen ilyen példát talált.²⁸ A cigányság vallásgyakorlatára jellemző, hogy környezete vallását veszi fel, és gyorsan alkalmazkodik e területen a változásokhoz,²⁹ ezért amellet, hogy a cigányság vallási megoszlásáról képet kapunk, egyúttal az érintett terület nem cigány lakosságának vallási megoszlását is nyomon követhetjük.

26 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 1501/f. : Borsod Miskolc mezőváros-tanácsának iratai: Városgazdai számadások.

27 B.-A.-Z. Megyei Levéltár, IV. 501/b. Fs. I. Fr. 64.: Borsod Közgylési iratok (Acta Politica).

28 Magyarországi cigány összeírás a 18. században. 1992. 16.

29 Példa erre a török által elfoglalt Buda cigány lakosságának vallására vonatkozó adat.

Vallási megoszlás a három vármegyében

	Torna	Gömör	Szepes
Katolikus	53 fő – 67%	170 fő – 48%	152 fő – 96%
Református	27 fő – 33%	64 fő – 18%	2 fő – 1,5%
Kálvinista		103 fő – 29%	
Rutén			1 fő – 0,7%
Vallása nem került feljegyzésre		17 fő – 5%	3 fő – 2%

Az egyik legnehezebben értékelhető adatsort a cigány lakosság életkorának elemzése adja. Mint már említettem mind a felmérés alanyai, mind pedig az adatokat felvevők hibái miatt nem tekinthetjük egészen pontosnak az itt található feljegyzéseket. Egyfelől a cigányság időfogalma nem egyezett meg környezetével, a cigány társadalom nem tulajdonított túl nagy jelentőséget az életkornak, ezt tapasztalhatjuk a körükben igen gyakori fiatalkori „házasság”, illetve gyermekvállalás esetében. Ezért valószínűleg az összeírást végzők sokszor kénytelenek voltak egy megközelítő életkort megadni, ennek bizonyosága az összeírásokban szereplő nagy mennyiségű kerekített életkori adat. Esetlegesen nem is törődtek az életkor bejegyzésével, mivel valószínűleg az adatszolgáltató nem tudott pontos életkort megadni, ilyen példákat láthatunk Putnok, illetve a Srekei járás esetében is. A gyermekek esetében azonban másként jártak el, a fent említett két járásban is feljegyezték életkorukat és erre vonatkozóan az adatszolgáltatás hiánytalan. Ennek oka az lehetett, hogy az összeírás lényegében a felnőtt lakossággal foglalkozott, és a gyermekek életkora nem játszott fontos szerepet az összeírás elkészítésénél.

Életkori adatok a három vármegyében

	Torna	Gömör	Szepes
Családos férfiak átlagéletkora	36,6	36,5	37
Családos nők átlagéletkora	31,5	27,5	31
Leánygyermek átlagéletkora	6,8	6,6	8,1
Fiúgyermek átlagéletkora	7,6	8,03	7,64
Leánygyermek számának átlaga a családokban	1,17	1,04	0,95
Fiúgyermek számának átlaga a családokban	1,56	1,26	1,12
Gyermekek aránya a családok számához viszonyítva	2,86	2,3	2,04

A családdal rendelkező férfiak és nők átlagéletkorának összevetésekor láthatjuk, hogy a férfiak esetében jóval magasabb életkori átlag mutatkozik, mint a nők esetében, ez Gömör vármegye esetében majd 10 év átlag korkülönbséget jelent. Ennek okát szintén kereshetjük a cigányság szokásaiban. Ismert, hogy közösségükben elfogadott és igen gyakori is volt a gyermekházasság, ugyanúgy, mint például a leánygyermek házasság céljából való megvásárlása és a leányszöktetés hagyománya is. Ha ugyanezt a korátlagot nézzük a fiú- és leánygyermek esetében, igaz, nem ilyen nagy mértékben, de ugyanilyen következtetésre juthatunk. Szepes vármegyében ez a számarány fordított, így biz-

tosat nem állíthatunk. A korai házasság velejárója volt a korai gyermekvállalás is, erre több példát is találunk az összeírásokban. Gömör vármegyében az alsó-szuhei 24 éves Kovács Elizabethának 12 éves lánya, míg a Torna vármegyei Udvarnokon élő 30 éves Nanu Katalinnak 17 éves fia van.

A családi kereteket vizsgálendő már csak egyetlen témakör maradt, vajon a cigány családokban a korai házasság, illetve gyermekvállalás következményeként nagyszámú gyermekkel találkozunk-e egy-egy családban. Első ránézésre is látható, hogy a gyermekek száma a családokban nem kimagasló, legnagyobb számarányt Torna vármegyében tapasztalhatunk, de a gyermekszám itt sem éri el családonként a három főt. Népesebb családokban 5–8 gyermeket jegyeztek fel, ennél nagyobb gyermekszám sehol sem fordul elő. Ez az eredmény azonban megtévesztő lehet, hiszen tudjuk, hogy a cigányság lélekszáma Magyarországon megjelenésüktől kezdődően folyamatosan nőtt, ami nem magyarázható egyszerűen a folyamatos, több hullámban való betelepüléssel. Ahhoz, hogy egy népcsoport demográfiaiilag folyamatosan növekedjen, ahhoz családonként minimálisan 3 gyermeknek kellene születni, de mint látható, itt ezt nem tapasztalhatjuk. A probléma a már említett együttélés és ennek regisztrálása az összeírásokban. Ezt támasztja alá Bódi Zsuzsa vizsgálódása is,³⁰ Pest megye esetében a négy vizsgált járásból kettőben csak a gyermekekkel rendelkező családokat vették külön családnak, míg kettőben minden együtt élő párt. Ebből a visszasságból adódhat, hogy a számadatok nem támasztják alá a tapasztaltakat.

Az elemzés egyik leglényegesebb kérdése az, hogy mekkora volt a cigányság számaránya a lakosság többi részéhez képest. Ehhez csatlakozik az a kérdéskör is, hogy egy-egy vármegyében a települések hány százalékában élt cigány család. Tudnunk kell azonban, hogy itt nem beszélhetünk teljes lefedettségről, hiszen a népesség nagy része még mindig vándorló, vagy időlegesen letelepedett életmódot folytatott, az összeírásokban azonban csak a már letelepedett, vagy éppen ott talált lakosságot jegyezték fel. A meglévő adatokat számba véve az összevetést az 1785-ös II. József korabeli népszámlálás adatait felhasználva tudjuk elvégezni. Sajnos az 1785-ös Torna vármegyét érintő népszámlálási adatok nem állnak rendelkezésre, de a Gömör és Szepes vármegyeiek igen, ezt kiegészíthetjük a már meglévő Pest megyei adatokkal. A tanulmányban 1494 cigány személy adatai szerepelnek, az 1785-ös népszámlálási adatok szerint Pest megyében 263 629 személy élt, ebből kiszámítható, hogy a cigány lakosság Pest megyében az összlakosság 1%-át sem teszi ki (0,5%). Területi megoszlásuk azonban szórt, hiszen a megye településeinek 73%-ban találhatunk cigány családokat. Ugyanezen számarányok Gömör vármegyében a lakosság számához viszonyítva meghaladják az 1%-ot (1,3%), míg területi szórtságuk nem mutat olyan nagy számot, a vármegye településeinek 59%-ban laktak cigányok. Ha megnézzük a cigány lakosság számarányát azokon a településeken, ahol éltek, akkor sem fedezhetünk fel túlzott jelenlétet (2,3%), találunk eltéréseket, ahol nagyobb számban képviseltették magukat, ilyen például Zsór (12%), Susa (10%), Alsóvály (9%). Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy Gömör vármegyében a 10% feletti arány rendhagyó, míg 15% feletti jelenléttel nem is találkozunk. Még kisebb számban találkozhatunk a cigány lakossággal Szepes vármegyében, mind létszámuk, mind területi megoszlásuk jóval alatta marad a fent említett két megyével szemben.

30 Magyarországi cigány összeírás a 18. században. 1992. 16.